УДК 159.9:[316.36+316.48]
DOI https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2026.3.21

Карпенко З. С.
доктор психологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри теоретичної та прикладної психології
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-0747-2591

Семенина Г. М.
магістр психології,
кар'єрна радниця хабу «ВОНА Львів»
Міжнародного благодійного фонду «Регіон Карпат»
ORCID: 0009-0007-8735-394X

ВПЛИВ БОЙОВОГО ДОСВІДУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ЯКІСТЬ ЇХНІХ ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМИН

THE IMPACT OF COMBAT EXPERIENCE ON THE QUALITY OF MILITARY PERSONNEL'S MARITAL RELATIONSHIPS

Статтю присвячено дослідженню впливу бойового досвіду та пов'язаного з ним бойового стресу на якість подружніх взаємин військовослужбовців в умовах триваючої російсько-української війни.

Емпіричне дослідження здійснено за крос-секційним дизайном із виокремленням двох груп порівняння за рівнем бойового стресу: з низькими та високими його показниками.

Результати дослідження засвідчили наявність статистично значущих відмінностей між військовослужбовцями з низьким і високим рівнями бойового стресу за низкою показників якості подружніх взаємин. За високого рівня бойового стресу зафіксовано нижчі показники взаєморозуміння, задоволеності подружніми стосунками та інвестицій у стосунки, а також менш виражену залученість до конструктивних форм діадичного копінгу. Водночас у групі з низьким рівнем бойового стресу виявлено вищі показники повідомлення про власний стрес, самостійного та підтримуючого спільного подолання, делегування справ партнеру та спільного діадичного подолання. Статистично значущі відмінності встановлено за показниками взаєморозуміння в парі, задоволеності, розміру інвестицій у стосунки, самооцінки власного стресу, самостійного подолання стресу, делегування справ партнера на себе, уміння партнера повідомляти про стрес, негативного спільного подолання та діадичного подолання. Водночас загальна оцінка якості взаємин у двох групах істотно не відрізнялася, що може свідчити про збереження базового рівня стабільності подружніх стосунків та наявність у сімей військовослужбовців адаптаційних ресурсів.

Зроблено висновок про те, що високий рівень бойового стресу пов'язаний із погіршенням окремих параметрів подружньої взаємодії, зниженням задоволеності, взаєморозуміння та інвестицій у стосунки, а також змінами у способах індивідуального й діадичного подолання стресу.

Ключові слова: бойовий досвід, бойовий стрес, військовослужбовці, подружні взаємини, якість подружніх взаємин, взаєморозуміння, задоволеність стосунками, діадичний копінг, подружня адаптація, психологічна підтримка.

The article is devoted to the study of the impact of combat experience and combat-related stress on the quality of marital relationships among military personnel in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war.

The empirical study was conducted using a cross-sectional design with two comparison groups distinguished by the level of combat stress: those with low and high levels of combat stress.

The results of the study demonstrated statistically significant differences between military personnel with low and high levels of combat stress across a number of indicators of marital relationship quality. A high level of combat stress was associated with lower levels of mutual understanding, marital satisfaction, and relationship investment, as well as less pronounced engagement in constructive forms of dyadic coping. At the same time, the group with a low level of combat stress demonstrated higher levels of communicating one's own stress, individual coping, supportive joint coping, taking over the partner's responsibilities, and joint dyadic coping. Statistically significant differences were found in mutual understanding between partners, satisfaction, relationship investment, self-assessment one's own stress, individual coping with stress, taking over the partner's responsibilities, the partner's ability to communicate stress, negative joint coping, and dyadic coping. At the same time, the overall assessment of relationship quality did not differ significantly between the two groups, which may indicate the preservation of a basic level of marital relationship stability and the presence of adaptive resources within military families.

It is concluded that a high level of combat stress is associated with deterioration in certain parameters of marital interaction, lower satisfaction, mutual understanding, and relationship investment, as well as changes in individual and dyadic stress-coping strategies.

Key words: combat experience, combat stress, military personnel, marital relationships, marital relationship quality, mutual understanding, relationship satisfaction, dyadic coping, marital adjustment, psychological support.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Травматичний вплив бойового досвіду військовослужбовців на їхній психічний статус та емоційний стан добре задокументований, і розуміння того, як цей досвід переноситься у сферу подружніх взаємин, є надзвичайно важливим як із теоретичних, так і з практичних міркувань, особливо в контексті триваючої російсько-української війни.

Бойовий досвід, зокрема пережиті травматичні події та інтенсивний стрес, пов'язаний з військовими діями, чинять довготривалий вплив на психологічний добробут людини. Цей досвід часто призводить до переживання таких психічних станів, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривога, депресія та низки інших емоційних розладів. Сім'я і насамперед подружній партнер/партнерка як основне джерело соціальної підтримки, відіграє ключову роль у відновленні та адаптації військовослужбовців, які повертаються з бойових дій.

З психологічної точки зору, сім'я – це система взаємозалежних стосунків, в якій психоемоційний стан одного члена впливає на весь її склад. Військовослужбовці, які повертаються з бойових дій, часто демонструють зміни в поведінці, емоційному вираженні та комунікативних патернах, що порушує звичну сімейну взаємодію. Стрес і травми, пов'язані з бойовими діями, часто призводять до труднощів у подружніх взаєминах, проблем у вихованні дітей і загальних змін в емоційному кліматі сім'ї [2].

Бойовий досвід може докорінно змінити сприйняття людиною світу, самої себе та своїх стосунків з іншими. Постійна загроза життю, необхідність вдаватися до насильства та необхідність ухвалювати рішення, що стосуються життя і смерті, в умовах екстремального тиску призводять до підвищеної пильності, емоційного заціпеніння та відчуття відчуженості, які можуть супроводжувати військовослужбовців і вдома, впливаючи на їхні стосунки з членами родини [7].

Крім того, перехід від високо структурованого і дисциплінованого військового середовища до відносної свободи і гнучкості цивільного життя може дезорієнтувати військових, які повертаються додому. Ролі та обов'язки в сім'ї могли змінитися за час їхньої відсутності, що призводить до труднощів у відновленні свого місця в сімейній ієрархії. Постає потреба у відновленні зв'язку зі своїми близькими на емоційному рівні.

В цілому, вплив бойового досвіду військовослужбовців на якість їхніх подружніх стосунків є важливою сферою дослідження в психології. Психологічні наслідки бойових дій виходять за межі функціонування окремої людини та її сімейного оточення. Розуміння цих наслідків має важливе значення для розробки ефективних систем підтримки сімей військовослужбовців, які допомагають їм долати труднощі реінтеграції та підтримувати здорові, продуктивні та повноцінні взаємини [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ветерани бойових дій часто стикаються зі значними труднощами при переході від військової служби до цивільного життя, і цей перехід часто порушує їхні партнерські взаємини. Результати досліджень виявили численні фактори, що сприяють напруженості та розпаду подружніх пар у цій групі внаслідок дії психоемоційних та соціально-економічних стресів, які впливають на задоволеність і стабільність шлюбу.

О. М. Кокун та ін. звертають увагу на те, що одним із найважливіших аспектів подружніх конфліктів ветеранів є вплив стресу, пов'язаного з участю в бойових діях, дратівливості та посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Ветерани часто переживають роздратування, гнів та є емоційно нестабільними через залишкові ефекти воєнного досвіду [5]. Це проявляється як схильність реагувати агресивно або надмірно опозиційно під час конфліктів, що сприяє наростанню циклу непорозумінь і ворожості в подружніх стосунках. Дослідження, проведене С. Р. Ербесом та ін., показало, що ПТСР, викликаний участю в бойових діях, загострює вербальні конфлікти, призводячи до почастішання суперечок, які можуть перерости у серйозний емоційний і психологічний розлад між ветеранами та їхніми дружинами [10]. Підвищена дратівливість та схильність до гніву, особливо коли вона ускладнюється нездатністю подружнього партнера зрозуміти психологічні труднощі ветерана, призводить до значного погіршення якості подружніх взаємин.

Роль емоційного заціпеніння та відчуження, які часто описують як один із визначальних симптомів ПТСР, є ще одним важливим фактором, що впливає на динаміку подружніх стосунків. Емоційне оніміння проявляється у зниженні здатності до емоційного зв'язку з чоловіком/дружиною, що призводить до труднощів у формуванні близькості та нездатності відповідати на емоційні потреби дружини/чоловіка. Така емоційна відстороненість суттєво впливає на подружній зв'язок, призводячи до переживання самотності та відчуженості партнерів. Як наслідок, партнер сприймається як емоційно недоступний або нецікавий, що ще більше загострює почуття ізоляції та образи у шлюбі. У дослідженні С. М. Монсона та ін. стверджується, що емоційне заціпеніння призводить до браку емоційної близькості, сприяючи загальному зниженню задоволеності та стабільності шлюбу [12]. Слабка емоційна доступність не лише порушує вербальну комунікацію, але й підриває основи довіри та взаємної підтримки, які є важливими для стабільних подружніх стосунків.

Надмірна пильність як ще один поширений прояв ПТСР також відіграє важливу роль у формуванні негативної динаміки подружніх стосунків. К. Кривогуз акцентує увагу на тому, що під підвищеною пильністю розуміють стан високої обізнаності та постійного сканування навколишнього середовища на предмет потенційних загроз. Хоча така реакція може бути адаптивною в зоні бойових дій, вона часто стає дезадаптивною в домашніх умовах. Відтак надто пильні ветерани можуть демонструвати контролюючу поведінку або надмірну обережність, що відображає їхню постійну недовіру до оточення [7]. Така поведінка може призвести до конфлікту з дружи-

ною чи чоловіком, які можуть сприймати подібні дії як нав'язливі та спроби контролювати дії партнера/партнерки. Згідно з дослідженнями Р. Декеля та ін., повсякчасна пильність ветеранів призводить до надмірної опіки або недовіри, що веде до непорозумінь та посилення напруги у стосунках [9]. Це підриває автономію та довіру й дестабілізує подружні стосунки.

Економічна та професійна нестабільність ще більше ускладнює виклики, з якими стикаються ветерани бойових дій у підтримці позитивних подружніх стосунків. О. О. Буковська зазначає, що перехід від військового до цивільного життя часто веде за собою значну професійну та фінансову невизначеність, оскільки ветеранам буває важко знайти стабільну роботу або пристосуватися до невійськового робочого середовища [1]. Така нестабільність може призвести до значного фінансового стресу, який своєю чергою впливає на зниження задоволеності шлюбом, відзначають Б. Р. Карні та Дж. С. Краун [11], а відсутність адекватних систем підтримки або професійних програм, пристосованих до потреб ветеранів, ще більше посилює їхнє відчуття безпорадності, що негативно позначається на подружніх взаєминах.

Психоемоційні наслідки цих стресових факторів виражаються в тому, що військовослужбовці мають значні труднощі у вираженні своїх емоцій і потреб, що створює емоційну дистанцію між ними та їхніми дружинами. Цей емоційний розрив часто призводить до того, що подружні партнери відчувають відсутність підтримки і розуміння, що веде до розчарування і знецінення. На думку С. Л. Сайерс та ін., емоційне заціпеніння та поведінка уникнення, характерні для ПТСР, призводять до непорозумінь та емоційного віддалення комбатантів та їхніх дружин [14]. Це в кінці-кінців сприяє руйнуванню емоційного фундаменту стосунків, відкриваючи шлях до тривалих конфліктів і, нарешті, до розлучення.

Н. Ю. Денисевич вказує на те, труднощі, з якими стикаються дружини ветеранів, також є суттєвими, оскільки вони змушені долати психоемоційні труднощі, викликані бойовим досвідом свого партнера, що призводить до рольового напруження та емоційного виснаження [3]. Дослідження К. Д. Реншоу та ін. свідчать, що подружні пари відчувають вторинний стрес та емоційне напруження через постійну необхідність пристосовуватися до емоційного стану та поведінкових труднощів партнера [13]. Це призводить до зниження задоволеності шлюбом та посилення почуття образи, що ще більше заважає налагодженню позитивних подружніх стосунків.

Взаємозв'язок між психологічними симптомами, динамікою стосунків і соціально-економічними проблемами вказує на багатогранність подружніх труднощів військовослужбовців та ветеранів бойових дій. К. Кривогуз звертає увагу на те, що ветерани, які повертаються з невилікуваними психологічними симптомами, такими як ПТСР, мають вищий ризик дезадаптивної поведінки, що ставить під загрозу стабільність їхніх подружніх стосунків [7].

Н. Ф. Дідик звертає увагу на те, що життєстійкість подружніх пар військовослужбовців формується завдяки різноманітним захисним факторам і заходам, спрямованим на зміцнення стійкої взаємної прихильності [4].

Підтримка подружжя є фундаментальним елементом, який пом'якшує негативний вплив бойового досвіду на подружні взаємини військовослужбовців [16]. Зокрема емпатійне спілкування сприяє емоційній близькості, яка, своєю чергою, слугує буфером проти стресових факторів, таких як симптоми ПТСР. Емпатійний зв'язок подружжя допомагає розвивати життєстійкість в середовищі емоційної безпеки, в якому обидва партнери можуть вільно висловлювати і визнавати свої переживання без боязні осуду.

Метою дослідження є виявлення залежності якості подружніх взаємин військовослужбовців від інтенсивності показників їх бойового стресу – ключового складника бойового досвіду.

Виклад основного матеріалу. Емпіричному дослідженню передувала ***гіпотеза*** про те, що існує прямий зв'язок між високим рівнем бойового стресу та погіршенням якості подружніх взаємин. Зокрема, дослідження передбачає, що стрес, пов'язаний із бойовим досвідом, проявлятиметься у підвищенні напруженості стосунків, зниженні рівня комунікації та емоційній відчуженості партнерів.

Методи емпіричного дослідження: анкетування, Опитувальник бойового стресу О. А. Блінова, Шкала взаємної адаптації в парі або DAS (G. Spanier), Шкала визначення компонентів інвестиційної моделі (C. Rusbult), Опитувальник діадичного копінгу або DCI (G. Bodenmann), Шкала оцінки взаємин або RAS (S. Hendrick); в якості методів математико-статистичної обробки даних виступили описова статистика, порівняльний аналіз з використанням критерію Манна-Уїтні.

Вибірка дослідження складалася з військовослужбовців, з яких 69,4% – чоловіки, а 30,6% – жінки; 48,40% – респонденти віком до 45 років і 51,60% – старші за 45 років; 66,10% респондентів – одружені, а 33,90% перебували у тривалих стосунках; 72,60% респондентів мали дітей.

Організація дослідження. Дане крос-секційне емпіричне дослідження базувалося на чітко розмежованих двох групах порівняння, виокремлених завдяки застосуванню опитувальника бойового стресу О. А. Блінова, дані якого виступили незалежною змінною. За його показниками вибірка розділилася навпіл – на групу з низькими показниками бойового стресу (БС) та групу з високими показниками БС. Нижче подаємо результати діагностики різних параметрів якості подружніх взаємин за вищевказаними методиками (залежні змінні).

Результати. На основі аналізу показників DAS можна помітити, що існують відмінності щодо особливостей взаємної адаптації в парі між військовослужбовцями з низьким та високим рівнями БС (табл. 1).

Нижчі середні показники всіх трьох індикаторів взаємної адаптації осіб із високим рівнем бойового стресу свідчать про те, що їхні подружні стосунки є більш напруженими і менш повноцінними порівняно з тими, хто має низький рівень бойового стресу.

Таблиця 1

Показники DAS у групах із низьким і високим бойовим стресом

Шкали	Низький БС		Високий БС	
	M	SD	M	SD
Порозуміння в парі	53,74	10,76	45,93	12,33
Задоволеність парою	29,86	5,53	27,00	7,67
Згуртованість пари	17,14	3,06	16,40	2,80

Це пов'язано із впливом бойового стресу на їхній психологічний добробут, що позначається на здатності ефективно спілкуватися, вирішувати конфлікти і підтримувати почуття близькості та інтимності зі своїми партнерами. На противагу цьому, вищі середні показники за цими ж індикаторами осіб із низьким рівнем бойового стресу свідчать про те, що ці подружні стосунки характеризуються вищим рівнем взаєморозуміння, задоволеності та згуртованості.

Показники інвестиційної моделі також фіксують відмінності щодо відданості і цінності для партнерів свого подружнього союзу між військовослужбовцями з низьким та високим рівнями БС (табл. 2).

Таблиця 2

Показники інвестиційної моделі у групах із низьким і високим рівнями бойового стресу

Шкали	Низький БС		Високий БС	
	M	SD	M	SD
Задоволеність	6,37	1,30	5,43	1,02
Якість альтернатив	4,39	1,80	4,31	1,48
Розмір інвестицій	4,87	1,38	4,41	1,07
Зобов'язання	5,40	0,62	5,20	1,04

Представлені показники свідчать, що бойовий стрес чинить різнобічний вплив на динаміку стосунків. Нижчий рівень задоволеності та інвестицій військовослужбовців, які перебувають у стані сильного стресу, створює середовище, в якому складніше зберігати відданість, незважаючи на те, що сприйняття альтернативних варіантів не має суттєвих відмінностей. Наведені дані свідчать про те, що бойовий стрес руйнує фундаментальні засади здорових стабільних стосунків, таких як задоволеність та інвестиції, що ослаблює загальну відданість стосункам. Отже, психологічні наслідки участі в бойових діях мимоволі призводять до виснаження подружніх взаємин військовослужбовців.

Показники діадичного копінгу вказують на існування відмінностей за діагностованими індикаторами якості подружніх взаємин між військовослужбовцями з низьким та високим рівнями БС (табл. 3).

Отже, профіль копінгу в подружжях військовослужбовців з різним рівнем бойового стресу свідчить про те, що нижчий рівень стресу асоціюється із більшою залученістю до підтримуючого та діадного копінгів, тіснішою комунікацією з проблем стресу і більш гнучким розподілом обов'язків. Це сприяє зміцненню стосунків і задоволеності ними. На противагу цьому ті військовослужбовці, котрі зазнали сильнішого бойового стресу, менш схильні

Таблиця 3

Показники копінгів у групах із низьким і високим бойовим стресом

Шкали	Низький БС		Високий БС	
	M	SD	M	SD
Вміння повідомляти про власний стрес	15,11	3,18	13,40	2,38
Самостійне подолання стресу	23,20	3,35	20,60	3,68
Делегування справ партнера собі	7,66	1,11	6,53	1,19
Негативне самостійне подолання	14,57	5,21	14,20	3,05
Вміння партнера повідомляти про стрес	15,94	3,02	13,13	4,60
Підтримуюче спільне подолання	19,74	4,25	17,53	3,27
Делегування партнером справ собі	7,31	1,71	6,47	1,51
Негативне спільне подолання	15,54	4,26	12,40	3,70
Діадичне подолання	20,29	4,35	17,20	4,13

до співпраці та віддають перевагу самостійним і неузгодженим з партнером стратегіям подолання стресу. Відзначені особливості вказують на те, що хоча бойовий стрес не перешкоджає ефективному подоланню труднощів, він змінює стратегії, яким надається перевага, що часто призводить до менш відкритого спілкування, обмеженого застосування спільного подолання труднощів і збільшення негативних моделей поведінки, спрямованих на подолання труднощів.

Загальна оцінка стосунків військовослужбовцями з різними рівнями БС відображає загалом однакову їх якість в обох групах, з незначними відмінностями в середніх балах (табл. 4).

Таблиця 4

Показники загальної оцінки якості подружніх взаємин із низьким і високим бойовим стресом

Шкали	Низький БС		Високий БС	
	M	SD	M	SD
Загальна оцінка взаємин	27,71	4,66	27,07	4,53

Невелика різниця в середніх значеннях, схожі стандартні відхилення вказують на схожий досвід задоволеності стосунками, який не знижується різко навіть під впливом високого рівня стресу. Це може свідчити про те, що хоча бойовий стрес впливає на певні аспекти подружньої взаємодії, як це видно з аналізу показників окремих складників якості подружніх взаємин, він не обов'язково призводить до значного зниження загальної задоволеності стосунками. Радше обидві групи зберігають базовий рівень стабільності стосунків, що свідчить про життєстійкість сімей військовослужбовців, які виробили адаптаційні механізми для збереження status quo, незважаючи на стресові фактори.

Також було виявлено статистично значущі відмінності між психологічними конструктами, які

Таблиця *5*

Показники статистичної значущості у групах за рівнем бойового стресу

Характеристика	Манна-Уітні		U	p
	Низький БС	Високий БС		
Порозуміння в парі	53,74	45,93	173,500	,050
Задоволеність	6,37	5,43	134,500	,006
Розмір інвестицій	4,87	4,41	201,000	,041
Вміння повідомляти про власний стрес	15,11	13,40	181,000	,042
Самостійне подолання стресу	23,20	20,60	160,500	,029
Делегація справ партнера на себе	7,66	6,53	140,500	,007
Вміння партнера повідомляти про стрес	15,94	13,13	189,500	,017
Делегація партнером справ на себе	7,31	6,47	180,000	,044
Негативне спільне подолання	15,54	12,40	152,500	,019
Діадичне подолання	20,29	17,20	165,000	,037

маркують ту чи іншу якість подружніх взаємин військовослужбовців. Зокрема, відмінності у взаєморозумінні подружжя, задоволеності стосунками, інвестиціях у стосунки, механізмах подолання стресу, специфічних підходах до управління стресом демонструють значний вплив високого рівня бойового стресу на подружнє життя. Таблиця 5 дає комплексне уявлення про те, як конкретно змінюються стосунки подружніх партнерів та з якими проблемами стикаються військовослужбовці з високим і низьким рівнями БС.

Отже, бойовий стрес досить суттєво змінює характер подружніх взаємин військовослужбовців, впливаючи на розуміння, задоволеність, інвестиції, а також на індивідуальні та спільні стратегії подолання стресу. Існує тенденція до того, що високий рівень бойового стресу може знижувати стійкість партнерських стосунків, зменшуючи психологічні ресурси, доступні для міжособистісної підтримки в парі та вирішення конфліктів. І навпаки, низький рівень бойового стресу сприяє збереженню інвестицій у стосунки, використанню адаптивних методів подолання стресу, що сприяє підтриманню продуктивних подружніх взаємин.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження з'ясувало вплив бойового стресу як провідного індикатора бойового досвіду військовослужбовців на їхні подружні взаємини. Результати засвідчили, що високий рівень бойового стресу пов'язаний зі зниженням якості партнерських стосунків.

Описові статистичні дані підтвердили припущення про те, що військовослужбовцям із високим рівнем бойового стресу притаманний нижчий рівень задоволеності подружніми стосунками, взаєморозуміння, відданості та вірності, сімейної згуртованості для протидії труднощам, порівняно з військовослужбовцями із низьким його рівнем.

Тест Манна-Уітні унаочнив ці відмінності щодо різних індикаторів якості подружніх взаємин залежно від рівня бойового стресу одного з партнерів. Так, статистично значущі відмінності встановлено за показниками взаєморозуміння в парі, задоволеності, розміру інвестицій у стосунки, самооцінки власного стресу, самостійного подолання стресу, делегування справ партнера на себе, уміння партнера повідомляти про стрес, негативного спільного подолання та діадичного подолання.

Дослідження виявило загальну тенденцію, згідно з якою підвищення рівня бойового стресу військовослужбовців корелює зі зниженням якості їхніх подружніх взаємин.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням комплексних заходів щодо екологічного відновлення подружньої взаємодії, забезпечення емоційної та психосоціальної підтримки сім'ям військовослужбовців і покращення їхнього психологічного добробуту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип.128. С. 29-32. URL: visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2438

2. Ващенко О. С. Соціально-психологічні чинники подружніх конфліктів в умовах війни. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування»*. 2024. Вип. 28. № 57. С. 27-43. DOI: https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-433

3. Денисевич Н. Ю. Моделі психологічної допомоги дружинам демобілізованих військовослужбовців. *Проблеми політичної психології*. 2017. Вип. 5. С. 33-42. DOI: https://doi.org/10.33120/popp-Vol20-Year2017

4. Дідик Н. Ф. Соціально-психологічна підтримка членів родин військовослужбовців як чинник впливу на морально-психологічний стан бійця під час виконання завдань у зоні АТО. *Український психологічний журнал*. 2017. № 1(7). С. 41-57. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/25968

5. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : методичний посібник. Київ: 7БЦ, 2023. 175 с.

6. Коструба Н. Психічне здоров'я військовослужбовців. *Psychological Prospects Journal*. 2023. Vol. 41. P. 120-132. DOI: https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kos

7. Кривогуз К. Вплив психологічних наслідків участі у бойових діях на внутрішньосімейні відносини військовослужбовців. *Магістерські студії психолого-педагогічного факультету Маріупольського державного університету: збірник наукових праць.* 2023. С. 217-223.

8. Кудренко О. В., Афанасенко В. С. Вплив стрес-факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовців Повітряних Сил (на основі досвіду АТО). *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2018. № 2. С.137-144. DOI: https://doi.org/10.30748/nitps.2018.31.18

9. Dekel R., Goldblatt H. Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2008. Vol. 78. № 3. P. 281-289. DOI: https://doi.org/10.1037/a0013955

10. Erbes C. R., Meis L. A., Polusny M. A., Compton J. S. PTSD, social support, and marital adjustment in National Guard and Reserve veterans. *Journal of Family Psychology.* 2008. Vol. 22. № 6. P. 743-751. DOI: https://doi.org/10.1037/a0024007

11. Karney B. R., Crown J. S. Families under stress: An assessment of data, theory, and research on marriage and divorce in the military. RAND Corporation. 2007. URL: https://www.rand.org/pubs/monographs/MG599.html

12. Monson C. M., Fredman S. J., Macdonald. A., Pukay-Martin N. D., Resick N. A. Effect of cognitive-behavioral couple therapy for PTSD: A randomized controlled trial. *JAMA*. 2012. Vol. 308. № 7. P. 700-709. DOI: https://doi.org/10.1001/jama.2012.9307

13. Renshaw K. D., Rodrigues C. S., Jones D. H. Psychological symptoms and marital satisfaction in spouses of Operation Iraqi Freedom veterans: Relationships with spouses' perceptions of veterans' experiences and symptoms. *Journal of Family Psychology.* 2008. Vol. 22. № 4. P. 586-594. DOI: https://doi.org/10.1037/0893-3200.22.3.586.

14. Riggs D. S., Byrne C. A., Weathers F. W., Litz, B. T. The quality of the intimate relationships of male Vietnam veterans: Problems associated with posttraumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress.* 1998. Vol. 11. № 1. P. 87-101. DOI: https://doi.org/10.1023/A:1024409200155

15. Sayers S. L., Farrow V. A., Ross J., Oslin D. W. Family problems among recently returned military veterans referred for a mental health evaluation. *Journal of Clinical Psychiatry*. 2009. № 70. P. 163-170. DOI: https://doi.org/10.4088/jcp.07m03863

16. Sherman M. D., Zanotti D. K., Jones D. E. Key elements in couple's therapy with veterans with combat-related posttraumatic stress disorder. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2005. № 36. P. 626-633. DOI: https://doi.org/10.1037/0735-7028.36.6.626

Дата першого надходження статті до видання: 12.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.11.2026